

Šiuolaikiniai kooperatinės veiklos ypatumai

Nors vienu kooperatinės bendrovės (kooperatyvai) (toliau – kooperatyvai) aprėpia didesnę, kitur mažesnę rinkos dalį, vienoje šalyje vyrauja vienos, kitose – kitos paskirties kooperatyvai, skirtingos tradicijos ir istorinė patirtis, bet visose išsivysčiusiose šalyse kooperatyvų poveikis rinkai neabejotinas. Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, vyksta globalizacijos procesai, kurie reikalauja naujo mokslinio požiūrio bei kūrybiško tradicinių žemės ūkio kooperatyvų principų įvertinimo. Šio darbo tikslas – pasiūlyti naujus sprendimus plėsti šiuolaikinių kooperatyvų veiklą. Buvo apklausti šalies ir užsienio ekspertai – kooperatyvų vadovai ir nariai, nagrinėta ir apibendrinta mokslinė ir kt. literatūra bei teisinė dokumentacija, atlikta įvairių ūkių ir kooperatyvų šalyje veiklos analizė. Pateikti kooperatyvų plėtros siūlymai grindžiami atsižvelgiant į globalizacijos metu vykstančius procesus.

Raktiniai žodžiai: globalizacija, kooperatyvas, principai, vystymasis.

Despite the fact that cooperatives' coverage of the market differs in different countries, purposes of them vary (because of different traditions and historical experiences), an impact is undoubted in all developed countries. The globalization is being preceded in Lithuania and around the world, and because of this there is a need of a new scientific approach and a creative assessment of traditional agricultural cooperatives principles. The aim of this work is to suggest new solutions to develop contemporary cooperatives' activity. There has been interviewed Lithuanian and foreign experts (cooperatives' managers and members), analyzed and summarized our country's and foreign scientific literature together with a legal documentation, performed an analysis of various farms and cooperatives in a country. Presented proposals are based taking into account current globalization processes.

Keywords: globalization, cooperative, principles, development.

Įvadas

Vis dažniau galima išgirsti nuomonę, kad atėjo kooperatyvų krizės laikas. Tai nėra teisinga. Sena tradicinė kooperatyvų teorija (Baltramijūnas, 1938; Fauquet, 1938; Šalčius, 1989; Туган-Барановский, 1989; Чаянов, 1919 ir kt.), kurios pagrindu atliekami ir naujesni Lietuvos ir užsienio mokslininkų darbai apie kooperatyvų veiklą (Arizmendiarieta, 2005; Bhuyan, 2007; Franks, 2007; Cobia, 1989; Melnikiene,

2006; Merrett, 2004; Mooney, 2007; Pareigienė, 2008; Ramanauskas, 2011; Schrader, 1989; Vidickienė, 2009 ir kt.), turi būti koreguojama, nes ji negali atitikti įvykusių arba vykstančių realiųjų pokyčių.

Lietuvoje žemės ūkio kooperatyvų yra nedaug (apie 200–220) ir jų skaičius metai iš metų beveik nesikeičia, nes nepaisant didelės valstybės paramos, labai daug įsiregistravusių tokio tipo organizacijų dėl įvairių priežasčių (Čaplikas, 2012; Pareigienė, 2008; Ramanauskas, 2011; Verslo

statistika, 2012) veiklą nutraukia. Žemės ūkio kooperatyvų trikdžių nustatymas ir pašalinimas – vienas svarbiausių uždavinių, sprendžiant apsirūpinimo maisto produktais ir kaimo socialines problemas.

Žinoma, kad pagrindiniai žemės ūkio kooperatyvų principai skiriasi nuo kitų kolektyvinių įmonių (AB, UAB ir kt.) veiklos principų. Tokie principai, kaip narių būtinumas dalyvauti įmonės veikloje (turėti apyvartą), savanoriškumas, valdymo, valdymo organų rinkimo ir atšaukimo, kontrolės demokratija („vienas narys – vienas balsas“), ne pelno siekimas, ribotos pajamos nuo investicijų, būdingi tik kooperatyvams. Visame pasaulyje (ir Lietuvoje) vyksta ekonominio gyvenimo pasikeitimai, tačiau vis dar išlieka seni (tradiciniai) žemės ūkio kooperatyvų principai, kurių besąlygiškas laikymasis turi neigiamą įtaką žemės ūkio kooperatyvų plėtrai.

Darbo **tikslas** – pasiūlyti sprendimus plėsti šiuolaikinių kooperatyvų veiklą, vadovaujantis jų veiklos principais, kurie atsižvelgia į ekonomikos globalizacijos ypatumus.

Iškelta problema ir tikslas suponavo tokius uždavinius:

- išanalizuoti kooperatyvų plėtrą Lietuvoje ir užimamą kooperatyvų žemės ūkio produkcijos rinkos dalį;
- identifikuoti kooperatyvų vangaus steigimosi ir plėtros trikdžius;
- pateikti žemės ūkio kooperatyvų pagrindinių teorinių principų modernizavimo rekomendacijas.

Tyrimo **objektas** – Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų teorinių principų taikymas globalizacijos sąlygomis.

Metodika. Darbe pateikti rezultatai ilgamečių tyrimų, kurių metu išnagrinėti išoriniai ir vidiniai veiksniai bei sąlygos, iš esmės darantys įtaką kooperatyvų verslo

veiklai. Vyko pokalbiai su Danijos, Latvijos, Lenkijos, Olandijos, Švedijos kooperatyvų vadovais, specialistais. Kokybinio tyrimo metu buvo naudojami ekspertų vertinimai – interviu su Lietuvos ūkininkais ir bendrovių („Agro Neveronys“, „Minija“, „Kauno šiltadaržiai“, „Kėdainių gėlės“, „Kietaviškių gausa“) vadovais bei veikiančių ir nutraukusių veiklą žemės ūkio kooperatyvų vadovais („Agrohansa“, „Agrolit“, „Aviža“, „Biodyzelis“, „Bulvių namai“, „Daržovių centras“, „Kuršių kraštas“, „Lietuviškas pienas“, „Nešpa“, „Pienas LT“, „Pieno gėlė“, „Plungė-Loiret“ ir kt.). Ekspertai buvo apklausiami lankantis kooperatyvuose, per įvairius seminarus, teikiant konsultacijas. Taip buvo nustatomi kooperatyvų ir gamintojų organizacijų plėtros trikdžiai. Išanalizuota produkcijos pardavimo tvarka, ES ir valstybės teikiama parama, išnagrinėtos gamintojų organizacijų kūrimosi problemos, dokumentų tvarkymas, planavimo, organizavimo, valdymo, kontrolės bei apskaitos ypatumai. Pagrindiniai interviu klausimai: „*Kodėl vangiai steigiasi ir vystosi kooperatyvai Lietuvoje?*“ „*Kokie yra Jūsų kooperatyvo vystymosi trikdžiai?*“

Be to, darbe buvo nagrinėjami ES reglamentai, analizuota ir apibendrinta šalies ir užsienio mokslinė ir kt. literatūra bei teisinė dokumentacija, atlikta įvairių ūkių ir kooperatyvų šalyje veiklos analizė.

Tyrimų rezultatai

Žemdirbių kooperatyvai

Kooperatyvų skaičius pasaulyje vis mažėja (jie stambėja), tačiau šis procesas jokiū būdu nereiškia, kad mažėja jų įtaka ir jiems tenkanti rinkos dalis. Šiuo metu kai kurių šalių nacionaliniai kooperatyvai vienijasi

į tarptautinius. Puikus tokio vienijimosi pavyzdys – danų, norvegų ir švedų pieno perdirbimo kooperatyvai. Tarpusavyje susikooperavę, jie turi labai modernių, didelio pajėgumo pieninių, gebančių savo produktus paskleisti visame pasaulyje.

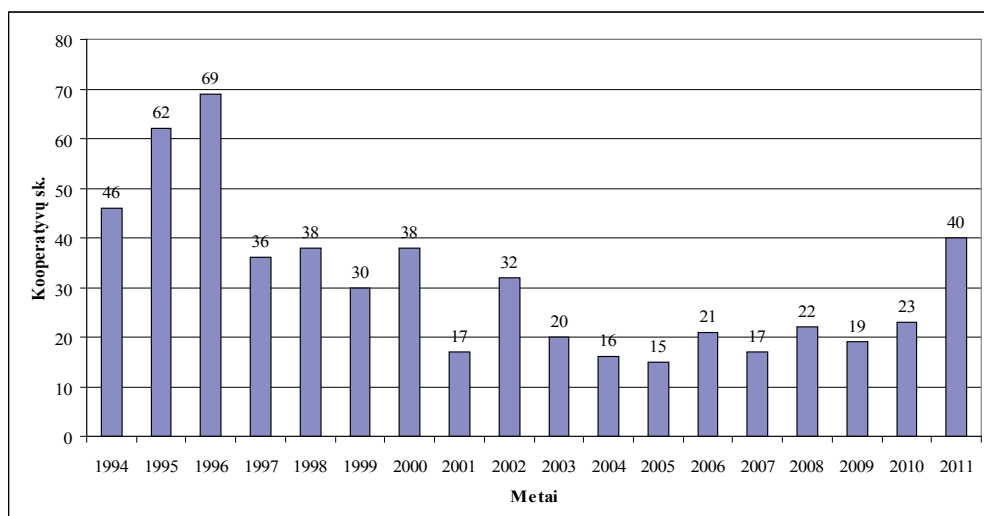
Tikslių duomenų dėl žemės ūkio kooperatyvų skaičiaus nėra, bet LR Statistikos departamento (Verslo statistika, 2013) ir Žemės ūkio rūmų duomenimis (LR ŽŪR seminarų medžiaga), kasmet registruojami 20–40 kooperatyvų (1 pav.) (tik pirmaisiais 3 metais po kooperatyvų įstatymo priėmimo buvo įregistruota kiek daugiau). Vis dėlto, 2012 m. pabaigoje veikiančių žemės ūkio kooperatyvų suskaičiuota tik apie 200–220 (Čaplikas, 2012).

Pasaulyje kooperatyvų užimama žemės ūkio produkcijos rinkos dalis gana sviri (1 lentelė), tačiau Lietuvoje ji daug mažesnė (Kooperuotos veiklos galimybės ir įtaka rinkai, 2013).

Žemės ūkio rūmų duomenimis (Kooperuotos veiklos galimybės ir įtaka rinkai, 2013), produkcijos gamintojai per kooperatyvus parduoda: pieno – apie 30 proc.,

grūdų – 10 proc., vaisių ir daržovių – 5 proc. ir mėsos – vos 1 proc.

Atsakydami į klausimą, „Kodėl vangiai steigiasi ir vystosi kooperatyvai Lietuvoje?“, visi apklaustieji teigė, kad yra nemažai kooperatyvų plėtros vadybinių, ekonominių, socialinių, psichologinių trikdžių. Tai patvirtina ir Lietuvos mokslininkų atlikti tyrimai (Pareigienė, 2008; Ramanauskas, 2011). Šiuolaikinių kooperatyvų veikla grindžiama teorija ir teisine reglamentacija, kuri neatsižvelgia į šiuolaikinę Lietuvos žemės ūkio struktūrą. Kooperatyvų teoriją yra nagrinėję daugelis autorių, tačiau ligi šiol nepagrįsta teorija, sudaranti prielaidas žemės ūkio kooperatyvų plėtočiai naujomis sąlygomis. Šias sąlygas sudaro žemės ūkio sistemos ypatumai. Vienas svarbiausių šio laikotarpio Lietuvos žemės ūkio ypatumų, lemiantis kooperatyvų veiklą, – ūkių dydžių įvairovė. Greta stambiųjų ūkininkų ir bendrovių, turinčių po kelis šimtus ar net tūkstančius hektarų žemės, dideles gyvulių bandas, didelius šiltnamių plotus ir gaminančių daug produktų, yra tūkstančiai smulkiųjų (užimančių iki

1 pav. Įregistruotų žemės ūkio kooperatyvų skaičius Lietuvoje 1994–2011 m.

Kooperatyvų užimama žemės ūkio produkcijos rinkos dalis kai kuriose Europos šalyse

Šalis	Pienas	Vaisiai, daržovės	Grūdai
Austrija	90	n. d.	60
Belgija	50	90	n. d.
Danija	93	25	87
D. Britanija	98	45	20
Graikija	20	50	49
Islandija	100	n. d.	69
Ispanija	35	40	20
Italija	38	41	15
<i>Lietuva (2012)</i>	<i>30</i>	<i>5</i>	<i>10</i>
Liuksemburgas	80	n. d.	70
Olandija	82	96	n. d.
Portugalija	90	35	n. d.
Prancūzija	49	50	75
Suomija	94	n. d.	n. d.
Švedija	99	60	75
Vokietija	60	60	n. d.

2–3 ha žemės), kurie gamina palyginti nemažai produktų. Stambesnių ūkininkų dar labai nedaug. Būdami ekonomiškai ir techniškai pajėgesni, ir stambieji ūkininkai, ir žemės ūkio bendrovės nėra suinteresuoti kooperuotis su smulkiaisiais produktų gamintojais. Turi būti parengtas smulkiųjų ir stambiųjų ūkininkų kooperavimosi teorinis modelis.

Nemažiau svarbu atsižvelgti į vykstančius globalizacijos reiškinius. Apibūdinant kooperatyvą, paprastai įvertinamos dvi „medalio pusės“:

- kooperatyvas kaip **socialinis** žemdirbių judėjimas, siekiantis mažinti bedarbių judėjimą, gerinti žemdirbių švietimą, kvalifikaciją, gerinti gyvenimo kokybę ir pan.;

- kooperatyvas kaip organizacinė įmonės forma, turinti **ekonominius** tikslus ir nesprendžianti socialinių problemų.

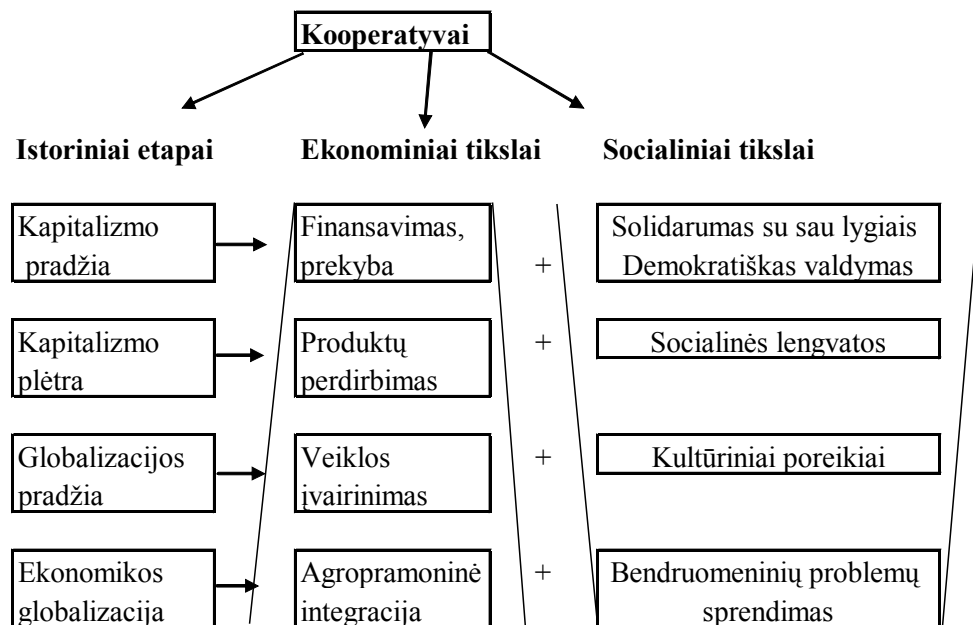
Remiantis mokslinės ir kt. literatūros šaltiniais, autoriaus sudaryta žemės ūkio

kooperatyvų evoliucija įvairiais istoriniais etapais pavaizduota schemeje (2 pav.).

Kuriantis pirmiesiems kooperatyvams, jų socialiniai (demokratijos) ir ekonominiai tikslai sutapo (kai kuriais atvejais socialiniai tikslai netgi dominavo). Ilgą laiką ekonominiai tikslai buvo tik priemonė spręsti socialines problemas ir kur kas vėliau kovoje su kapitalistinėmis įmonėmis jie įgavo vis didesnę reikšmę. Vis dėlto svarbu, kad kooperatyvai yra būtent tokia organizacija, kuri geriausiu būdu sudaro sąlygas suderinti verslo ekonominį gyvybingumą ir socialinę jo atsakomybę.

Kooperatyvų plėtra

Šiuo metu kooperatyvą reikia vertinti kaip dalį sistemos, kuri susideda iš kooperatyvo narių ir darbuotojų, klientų (pirkėjai, perdirbėjai, prekybininkai), tiekėjų, bendruomenės, regiono ir šalies. Globalizacijos laikotarpiu vis labiau aštrėja konkurencija,

2 pav. Kooperatyvų evoliucija

buvusi vidaus šalių rinka prasiplečia (produktai „kerta sienas“ ne tik ES, bet ir kitų valstybių), rinkoje veikia didelės žemės ūkio produktų perdirbimo ir prekybos korporacijos, atsiranda Rytų šalių pigesnių produktų „atėjimo“ į rinką grėsmė. Tokiomis sąlygomis kooperatyvai turi būti itin stiprūs ekonomiškai ir konkurencingi, todėl suprantama, kad ateityje dominuos ekonominiai motyvai. Visgi pagal visas organizacijų darnaus vystymosi taisykles kooperatyvai negali nekreipti dėmesio į socialinius ir aplinkosaugos veiksmus.

Siekiant išlikti visateisiais globalizacijos sistemoje, kooperatyvai, veikiantys įvairių teisinių formų organizacijų apsuptyje, turi užimti savo teisėtą vietą rinkoje. Tik toks kooperatyvas bus konkurencingas ir sugebės patenkinti savo narių poreikius.

Neaiškus ir prieštaringas (nors labai viliojantis) noras kurti savarankiškus

didelius kooperatyvus, kuriems įkurti reikia didelių investicijų, aukštų technologijų, išvystytos rinkos, daug aukštos kvalifikacijos specialistų ir t. t. Suprantama, kad tokiame kooperatyvui įsteigti reikia didelių pradinių lėšų, kurių žemės ūkio produkcijos augintojai neturi. Taigi kyla natūralus noras pasinaudoti ES teikiamomis lėšomis. Deja, čia slypi nemažas pavojus.

Kooperatyvų vystymasis gali būti sėkmingas tik tokiu atveju, jei bus išnagrinėtos ir kritiškai įvertintos ankstesnių kooperatyvų patirtys ir klaidos. Net ir mažiausios klaidos gali būti reikšmingos (mažas akmenukas didelį vežimą verčia), bet kai kurie pagrindiniai principai dažnai pažeidžiami. Nuo XIX amžiaus pradžios pasaulyje pradėti bandymai įkurti kooperatyvus, bet visi jie buvo nesėkmingi. Ir štai 1844 m. Didžiosios Britanijos mieste Rochdale įkurtas pirmasis sėkmingai veikiantis kooperatyvas! Viena iš svarbiausių

(pirmoji) šio kooperatyvo taisyklė skambėjo taip: „*Kooperatyvo veiklai reikalingą kapitalą turi sudėti patys nariai*“! Lietuvos Respublikos kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) įstatyme (Lietuvos Respublikos kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) įstatymas, 2012) taip pat įrašyta: „Kooperatinė bendrovė – įstatymų nustatyta tvarka <...> įsteigta įmonė, skirta narių ekonominiams, socialiniams ir kultūriniais poreikiams tenkinti. Jos nariai *įneša lėšas kapitalui sudaryti*, tarpusavyje pasiskirsto riziką ir naudą...“.

Atsakydami į klausimą, „*Kokie yra Jūsų kooperatyvo vystymosi trikdžiai?*“, daugelis respondentų teigė, kad yra nemažai kooperatyvo narių, kurie kooperatinę įmonę nevertina kaip nuosavą darinį. Šios problemos priežastis ta, kad nariai mažai prisideda prie įmonės kūrimo, dažnai kooperatyvo įsikūrimui naudojamos ne ūkininkų-narių nuosavos, bet skolintos arba ES paramos lėšos.

Ši sąlyga yra lemiamą, nes *įnešę savas* (arba pasiskolintas) lėšas, kooperatyvo nariai pasijaučia savo įmonės šeimininkais, pradeda ją branginti, aktyviai dalyvauja jos veikloje, pristato visą *savo* išaugintą produkciją tik *savo* įmonei (net jeigu kitos įmonės siūlo keliais centais didesnes kainas). Taigi į šią sąlygą paprastai nekreipiama dėmesio, nors šio principo pažeidimas yra viena iš svarbiausių priežasčių, nulemiančių daugelio įsteigtų kooperatyvų žlugimą: „kooperatiniais pagrindais“ (o faktiškai valstybės lėšomis) Kupiškėje įkurtos didelės pieno perdirbimo „Aukštaitijos pienas“, Vilniuje daržovių prekybos, Plungės rajone prancūzų finansuojamų įsteigtų kelių techninių paslaugų (agroserviso) organizacijų nesėkmes. Šią patirtį nevalia pamiršti ir dabar, steigiant kooperatyvus ne žemės ūkio produkcijos augintojų, bet ES ir valstybės lėšomis.

Taigi steigti stambias kooperatines įmones yra problemiška, todėl atrodo, kad ateityje tradiciniai kooperatyvai liks ir steigsis tik paslaugų, produktų surinkimo, pirminio apdorojimo, saugojimo ir kt. srityse. Perspektyvūs ir maži kooperatyvai, kurie gamins atitinkančius vietinių gyventojų skonį ir tradicijas produktus. Tokie vietiniai, nekonkuruojantys su galimomis perdirbimo įmonėmis kooperatyvai yra Vokietijoje, Prancūzijoje, Švedijoje ir Nyderlanduose. Jų produktų etiketėse žymima kooperatyvo nario pavardė, adresas, telefono numeris bei kiti duomenys apie jį.

Labai svarbi problema – kooperatyvų finansavimo organizavimas. Nors svarbiausioji kooperatyvų užduotis yra tenkinti narių poreikius, sudaryti palankias paskolų teikimo, produktų laikymo, perdirbimo, realizavimo, paslaugų teikimo sąlygas, tačiau jiems taip pat labai svarbus ir ekonominis veiklos naudingumas. Tokį naudingumą gali užtikrinti tik konkurencingi, dideli kooperatyvai. Jie yra pažangesni, gali konkuruoti su kitomis įmonėmis, yra naudingi daugeliui ūkininkų. Deja, jiems finansuoti reikia daugiau lėšų, kurių ūkininkai paprastai neturi, todėl įsteigti tokią įmonę arba plėsti jos veiklą šiuo metu yra problemiška. Ūkininkų kooperatyvų steigimą galėtų remti valstybė arba kiti suinteresuoti kooperatyvų sėkme fiziniai ar juridiniai asmenys, neturintys apyvartos su kooperatine įmone. Tačiau pagal Kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) įstatymą, tokie asmenys negali būti kooperatyvo nariai. Taigi investicijoms iš šalies nėra juridinio pagrindo. Be to, tokios tiesioginės investicijos (arba garantijų suteikimas), kurių investitorius negalės reikiamai kontroliuoti, yra rizikingos.

Šią problemą galėtų padėti išspręsti komanditiniai kooperatyvai (Ramanauskas,

2006), kuriuos sudaro bendrosios įmonės vardu veikiantys kooperatyvo nariai ir komanditoriai. Komanditoriais galėtų būti valstybės institucijos, bankai, kredito unijos, įvairūs fondai, akcinės bendrovės, privatūs asmenys ir kt. Komanditiniai kooperatyvai paspartintų ir palengvintų žemės ūkio kooperatyvų kūrimą, jų veiklą ir kartu pašalintų daugelį šiandieninių žemės ūkio finansavimo problemų.

Organizuojant vietinius žemės ūkio kooperatyvus, geriau į juos telkti panašios turtinės ir socialinės padėties narius. Tokie kooperatyvuose būtų mažiau biurokratizmo ir daugiau demokratijos. Jie turėtų burtis į antrojo lygio kooperatyvus (stambiąsias sąjungas), kurių valdymas grindžiamas modernizuotais principais. Be to, jie galėtų burtis į asociacijas arba integruotis (vertikaloji integracija) su skirtingo teisinio statuso žemės ūkio produkcijos perdirbėjais ir prekybininkais.

Žemdirbių gamintojų organizacijos

Su kooperatyvų plėtra susijęs gamintojų organizacijų idėjos įgyvendinimas, o tai sudaro galimybę kooperatyvams pasinaudoti ES fondų parama.

Gamintojų organizacija – tai žemės ūkio produkcijos (šiuo metu – vaisių ir daržovių) augintojų iniciatyva įsteigtas ir valstybės nustatyta tvarka įregistruotas žemės ūkio subjektas, turintis juridinio asmens teises (pvz., kooperatyvas) ir pripažintas Žemės ūkio ministerijos. Juridinis asmuo turi turėti ne mažiau kaip penkis narius, o realizuojamos produkcijos vertė per metus – siekti daugiau kaip 500 tūkst. litų. Juridinis asmuo įstatuose turi kelti sau šiuos tikslus:

- užtikrinti, kad gamyba būtų planuojama ir suderinta su paklausa, ypač kokybės ir kiekybės atžvilgiais;

- skatinti savo narių pagamintų produktų pasiūlos ir pateikimo rinkai koncentraciją;

- optimizuoti gamybos išlaidas ir stabilizuoti gamintojo kainas;

- skatinti auginimo technologijų, gamybos metodų ir aplinkos apsaugos atžvilgiu patikimos atliekų tvarkymo praktikos naudojimą, ypač siekiant apsaugoti vandens, dirvožemio ir kraštovaizdžio kokybę, išsaugoti ir (arba) puoselėti biologinę įvairovę.

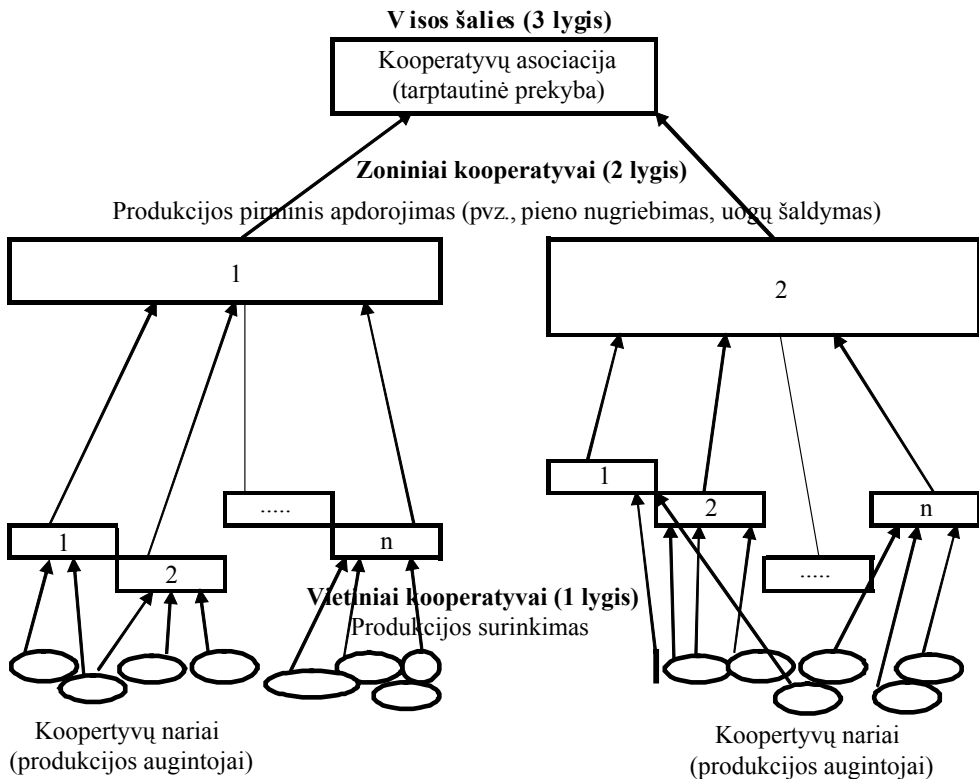
Gamintojų organizacijos nariai yra įpareigoti laikytis juridinio asmens priimtų taisyklių, susijusių su gamybos atskaitomybe, pačia gamyba, realizacija ir aplinkos apsauga, per gamintojų organizaciją realizuoti visą turimą produkciją (išskyrus ES reglamentų numatytas išimtis), mokėti įstatuose numatytus finansinius įnašus veiklos fondui sukurti ir atnaujinti. Juridinis asmuo turi aprūpinti savo narius techninėmis produktų laikymo, pakavimo ir realizavimo priemonėmis. Taisyklėse reikalaujama, kad gamintojų organizacijos nariai visą savo išaugintą produkciją parduotų per gamintojų organizaciją. Tik nedidelė jos dalis gali būti parduodama tiesiogiai vartotojams.

Taigi nors gamintojų organizacijų idėjos įgyvendinimas susijęs su kooperatyvų plėtra, tačiau, kaip minėta, dėl eilės priežasčių (Pareigienė, Ribašauskienė, 2008; Ramanauskas, 2007) Lietuvoje kooperatyvai steigiami vangiai, daugumą jų maži, turintys nedidelį narių skaičių ir mažą apyvartą. Suprantama, kad tokio mažo kooperatyvo, gavusio gamintojų organizacijos pripažinimą, nariams bus mažai naudos, nes paramos dydis priklauso nuo organizacijos rinkoje parduodamos produkcijos vertės, t. y. nuo apyvartos. Tai yra viena iš priežasčių, dėl kurios Lietuvoje nėra pripažinta nei viena gamintojų

organizacija. Manoma, kad išeitis – stambųjų kooperatyvų, turinčių didelę apyvartą, kūrimasis, tačiau šalyje atstumai tarp stambiųjų vaisių ir daržovių augintojų yra dideli ir jiems sunku susiburti į kooperatyvą. Smulkūs augintojai neturi pakankamai lėšų kooperatyvo sukūrimui ir išlaikymui (brangu išstisus metus išlaikyti administraciją), jų apyvarta bus maža ir dėl to jiems neįmanoma užimti tinkamą vietą ir išsilaikyti rinkoje. Todėl siūloma kurti kooperatyvų sistemą, jungiančią smulkiuosius ir stambuosius augintojus. Siūloma jungtis teritorijos požiūriu: vietiniai (pirmojo lygio), zoniniai (antrojo lygio), visos šalies (trečiojo lygio) ir tarptautiniai. Įvairaus lygio kooperatyvų sistema pavaizduota (3 pav.).

Vietiniai (pirmo lygio) kooperatyvai gali imtis žemės ūkio produkcijos (pvz.: uogų, vaisių ar / ir daržovių) derliaus surinkimo ir transportavimo. Jie vienybę palyginti nedidelės teritorijos augintojus (pvz., rajono). Mažų vietinių kooperatyvų privalumas – nariai nuo seno pažįsta vienas kitą, žino kiekvieno nario gebėjimus, todėl būtų lengviau susiburti, išrinkti kooperatyvo valdybą ir kitus vadovus. Tokie kooperatyvai yra patrauklūs: jie savarankiški, mažai priklauso nuo kitų, lengvai narių kontroliuojami ir pan. Vietiniai kooperatyvai gali sukurti antrojo lygio kooperatyvus arba jungtis su akcinėmis bendrovėmis.

Zoniniai (antro lygio) – vietinių kooperatyvų kooperatyvai, bet kaip ir

3 pav. Kooperatyvų sąjungos (asociacijos) modelio sistema

vietiniai, priklauso teritorinių kooperatyvų grupei ir vienija didesnės teritorijos žemdirbius. Jie steigiami vieno ar kelių rajonų mastu, naudoja didelius šaldytuvus ir pan. Zoniniai kooperatyvai gali sukurti trečiojo lygio kooperatyvus.

Visos šalies (trečio lygio) – prekybos kooperatyvai vienytų antrojo lygio kooperatyvus, prekiaujančius šalies ir tarptautiniu mastu. Tokie kooperatyvai gali būti ir tarptautiniai. Tarptautiniai ryšiai ir bendrų su užsienio žemdirbiais kooperatyvų steigimas, dalyvavimas tarptautinių organizacijų veikloje suaktyvina nacionalinę žemės ūkio kooperatyvų veiklos plėtojamą. Steigti tarptautinę sąjungą ar įsitraukti į tokią organizaciją yra naudinga dėl įvairių priežasčių: didėja bendroji apyvarta (maso ekonomika), susidaro galimybė organizuoti bendrų produktų gamybą (vienijant į juos kaip komponentus specifinius, kitoje šalyje auginamus produktus), gerėja rinkodara, užsimezga ūkininkų ryšiai. Vis dėlto reikia įvertinti sunkumus, su kuriais neišvengiamai susiduriama: tokius kooperatyvus sunkiau valdyti ir kontroliuoti jų veiklą; yra nemažai skirtumų įvairių šalių įstatymuose; atsiranda atstumų problema; kalbos kliūtys ir kt.

Nacionalinių kooperatyvų vienijimosi į internacionalinius kooperatyvus pavyzdys – danų, norvegų ir švedų pieno perdirbimo kooperatyvai. Jie tarpusavyje susikooperavę, turi labai modernių, didelio pajėgumo pieninių, gebančių savo produktus paskleisti visame pasaulyje.

Tarptautinių kooperatyvų plėtros kryptis tokia: mažųjų šalių (pvz., Liuksemburgas) kooperatyvai aktyviau nei didžiųjų (pvz., Vokietija), turinčių savo gana plačią vidaus rinką, vienijasi į tarptautines organizacijas.

Taigi nepaisant šalių istorijos, ekonomikos, kultūros ir papročių skirtumų,

vykstant pasaulėjimo (globalizacijos) reiškiniams, ekonomika darosi vis vienesnė. Tai leidžia manyti, kad didės ir kooperatyvų internacionalizacija, supanašės organizaciniai, finansiniai, rinkodaros ir kiti kooperatyvų reglamentai.

Svarbu pažymėti, kad visų lygių kooperatyvų savininkais lieka nariai, kurie patys arba per savo įgaliotinius dalyvauja visų svarbių klausimų svarstymo vyksme, gali būti išrinkti kooperatyvų sąjungos valdybos nariais ir t. t.

Kuo aukštesnis kooperatyvų susivienijimo lygis, tuo didesnė galimybė įsigyti ir naudoti sudėtingesnę, brangią įrangą, rinktis šiuolaikines technologijas, įsteigti rinkodaros tarnybas ir pan. Be to, esant tokiai sistemai susidaro galimybė į kooperatyvus vienyti įvairaus pajėgumo produkcijos augintojams. Stambūs ūkininkai ir žemės ūkio bendrovės nenoriai vienijasi su smulkiaisiais produktų augintojais ir mielai – su sau lygiais. Siūlomoje sistemoje numatytas atskirai stambiųjų ir smulkiųjų augintojų vietinių kooperatyvų steigimasis. Bendroms problemoms spręsti vietiniai kooperatyvai kaip lygūs partneriai-nariai vienijasi į zonas ir į visos šalies sąjungas (asociacijas).

Kooperatyvų principų modernizavimas globalizacijos sąlygomis

Senų klasikinių kooperatyvų principų aklasis laikymasis gali trukdyti diegti naujas verslo organizavimo formas ir jas plėsti. Keli pavyzdžiai:

- Viena rimčiausių kooperatinio sąjūdžio problemų – valdymo demokratiškumas. Dar 1938 m. J. Krikščiuonas akcentavo: „*Visas kooperatinis judėjimas iš esmės paremtas demokratiniais principais. Tačiau pastarųjų metu daugelio tautų praktika parodė negyveniškumą ir*

dažnai net žalingumą. „palaidos demokratijos“. Lietuvos kooperatyvai ateityje turi tvarkytis **disciplinuotos demokratijos** pagrindais. Pagrindiniai kooperacijos dėsniai <...> *organizuotumas, disciplina ir planingumas turi būti tie stulpai, ant kurių tvirtai remtųsi visas Lietuvos kooperatinis judėjimas.*“ J. Krikščiūnas (1938) paprastai ir įtikinamai parodė kooperatyvų narių vaidmenį savo organizacijos **valdyme**: „<...> *kooperatyvų centruose dirbantys žmonės <...> turi daug darbo ir ne viską mato, kas vietose aktualu, ne viską jie nujaučia ir supranta taip, kaip norėtų vietose dirbantieji žmonės.*“ Taigi profesorius daro išvadą, kad aktualiausius klausimus turėtų kelti ir spręsti būtent nariai (jų atstovai) kooperatyvų susirinkimuose.

Vis dėlto kooperatyvams stambėjant, augant jų veiklos mastams, eiliniams nariams vis sunkiau darosi aktyviai dalyvauti kooperatyvo valdymo vyksme. Kaip žinia, kooperatinės demokratijos pagrindas yra principas: „Vienas narys – vienas balsas“, t. y. kiekvienas narys, nepriklausomai nuo jo apyvartos su kooperatyvu ir įdėto kapitalo, turi po vieną balsą. Šis principas buvo logiškas kooperatyvuose, kurių pagrindinis tikslas buvo narių socialinių problemų sprendimas. Tuo atveju, kai svarbiausias kooperatyvo tikslas yra narių ekonominių problemų sprendimas, daugiau balsų (kaip ir didesnę pelno dalį) turėtų tekti nariams, kurie labiau naudojami kooperatyvu, t. y. turintiems didesnę apyvartą. Jei atskiras kooperatyvas nori jungtis į stambiąsias organizacijas, koordinuoti savo veiklą su kitos juridinės formos įmonėmis, šio principo neįmanoma laikytis. Modernizuodami šį principą, didelėse organizacijose pagrindinius reikalus sprendžia ne visi nariai, bet deleguojami narių atstovai dalyvauti rinkimuose, kontroliuoti administraciją ir pan. Tam tikros kooperatyvų

atmainos, kai balsų skaičius priklauso nuo pajų skaičiaus, atsiranda išsivysčiusiose valstybėse. Tai daugiausia nulemia ekonominės problemos, ir kyla pavojai, kad atsakius privalomos apyvartos bei demokratinių principų, kooperatyvas praras savo išskirtinumą, nes jis siekia nariams pelno, į kooperatyvą buriasi žmonės, siekdami bendrai spręsti problemas.

Kai kuriose šalyse (pvz., JAV) pastebimas vis ryškesnis nutolimas nuo principo „vienas narys – vienas balsas“. Pavyzdžiui, balsuojant centrinėse asociacijose vietinių asociacijų balsų skaičius pagal įstatymą gali priklausyti atsižvelgiant arba į vietinių asociacijų narių skaičių, arba į vietinių asociacijų apyvartos su centrine asociacija dydį. Praėjusio amžiaus pradžioje kai kuriais atvejais JAV kooperatyvo narių balsų skaičius priklausė nuo ankstesnių metų indėlio į kooperatyvo pelną, t. y. nuo apyvartos dydžio (Šapiro, 1993). Nario balsų skaičius buvo ribojamas, siekiant išvengti mažumos diktato daugumai. Pavyzdžiui, pieno kooperatyvas gali suteikti po vieną balsą už 10 t pateikto pieno, tačiau vienas kooperatyvo narys negali turėti daugiau kaip 10 balsų. Nepažeidžiami kooperatyvų demokratiniai pradai, taip pat nariai, kurie teikia kooperatinei įmonei daugiau produktų arba daugiau naudojami jos paslaugomis (prisideda prie kooperatyvo sėkmės, gaunamo pelno), turi daugiau teisių bei galimybių dalyvauti jo valdymo vyksme. Šiuo atveju kooperatyvo sėkme mažai suinteresuoti nariai praranda galimybę jam pakenkti dėl savanaudiškų paskatų.

Beje, tarpukario Lietuvoje į „Pieno centro“ įgaliotinių susirinkimą jo narių (kooperatinių pieno perdirbimo bendrovių) siunčiamų atstovų skaičius taip pat priklausė nuo pagaminto sviesto kiekio. Kooperatyvai turėjo teisę siųsti po vieną atstovą už 20 t sviesto. Į „Lietūtkio“ narių

atstovų susirinkimą kooperatyvai ir jų sąjungos siuntė po vieną atstovą nuo 25 tūkst. Lt apyvartos. Abiem atvejais – kuo didesnė apyvarta, tuo daugiau atstovų (balsų). Jų skaičius nebuvo ribojamas jokiomis išlygomis.

Galima pažymėti, kad dabar turtingesni pajininkai, kuriems priklauso kooperatinio verslo „liūto“ dalis, pradeda reikauti daugiau balsų, siekia didesnės įtakos. Tačiau šiuo metu daugelyje šalių dar laikomasi klasikinio kooperacijos principo „vienas narys – vienas balsas“. Siekiant pritraukti kuo daugiau ekonomiškai pajėgių narių į kooperatyvus, svarstoma, ar nevertėtų šios nuostatos atsisakyti. Islandijoje, sudarant įstatus, leidžiama patiems kooperatyvams spręsti, kokiais kriterijais remiantis turi būti atsilyginama kooperatyvo nariams, daugiau už kitus padedantiems stiprinti kooperatyvo materialiąją bazę ar didinti finansinius išteklius. Belgijoje ir Graikijoje taip pat linkstama griežtai nesilaikyti nuostatos „vienas narys – vienas balsas“.

- Klasikinis kooperatyvų principas „ne pelno siekimas“ rinkos sąlygomis gali trukdyti atskiriems kooperatyvams turėti patikimus partnerius, jungtis į asociacijas ir pan. Atsižvelgiant į tai, jau dabar daugelis pasaulio kooperatyvų siekia pelno ir sudaro įvairius fondus, atskiriems nariams mokamos premijos, teikiamos socialinės lengvatos, diferencijuotai skaičiuojamas pajaus dydis ir pan.

- „Atviros narystės“ principas. Kai kuriuose naujosios kartos kooperatyvuose (pvz., JAV) ribojamas narių skaičius (Stefanson, 1995). Į kooperatyvą priimama tiek narių, kiek jų gali užtikrinti reikiamą kooperatyvo finansavimą. Tokie kooperatyvai formuoja kapitalą, suteikiant nariams teisę įsigyti akcijas. Akcijų vertė proporcinga žaliavos apimčiai, kurią

narys teikia kooperatyvui: už vieną akciją teikiamas produktų (žaliavos) vienetas. Taigi išpirkęs akcijas, narys turi didesnę atsakomybę už kooperatyvo veiklą ir garantuotą savo išaugintų produktų rinką.

Išvados

1. Kooperatyvas šiuo metu turi būti traktuojamas kaip organizacija, veikianti kitų (kito teisinio statuso) firmų apsuptyje. Tik toks kooperatyvas globalizacijos sąlygomis užims deramą vietą rinkoje, bus konkurencingas ir tenkins savo narių poreikius. Tačiau Lietuvoje žemės ūkio kooperatyvų skaičius metai iš metų beveik nesikeičia ir 2012 m. pabaigoje jų yra tik apie 200–220. Kooperatyvų užimama žemės ūkio produkcijos rinkos dalis maža, tik pieno gamintojai parduoda per savo surinkimo ir perdirbimo kooperatyvus apie 30 proc. produkcijos.

2. Globalizacijos laikotarpiu vis labiau aštrėja konkurencija, rinkoje veikia didelės žemės ūkio produktų perdirbimo ir prekybos korporacijos, todėl kooperatyvai turi būti itin stiprūs ekonomiškai ir konkurencingi. Manoma, kad tokiomis sąlygomis kooperatyvų veikloje ateityje šalia socialinių vis didesnę svorį turės ekonominiai motyvai.

3. Kooperatyvai vangiai steigiasi ir vystosi dėl įvairių priežasčių: dažniausiai susikuria maži kooperatyvai, nesugebantys konkuruoti su stambiosiomis įmonėmis, neatsižvelgiama į Lietuvos žemės ūkio ypatumus (šalia stambiųjų ūkininkų yra didelis skaičius smulkiųjų), jie steigiasi ir veikia remdamiesi senais (tradiciniais) žemės ūkio kooperatyvų principais ir įstatymine baze, kurių besąlygiškas laikymasis turi neigiamą įtaką žemės ūkio kooperatyvų plėtrai.

4. Tikėtina, kad ateityje Lietuvoje tradiciniai (maži) kooperatyvai išliks tik tokiose veiklos srityse, kur nereikia aukšto technologinio lygio gamyboje, daug ir labai kvalifikuotų darbuotojų, specialistų, t. y. ten, kur nereikia stambaus kapitalo. Be tradicinių kooperatyvų, vis didesnę reikšmę turės naujieji vertikaliosios verslo integracijos dariniai – vertikaliosios verslo grupės. Jie jungs žemės ūkio produktų augintojus (jų kooperatyvus), perdirbimo įmones, finansines, draudimo organizacijas, mokslinio tyrimo institutus, tarptautines prekybos organizacijas ir kt.

5. Dalyvaudami stambiose verslo grupėse, kooperatyvai turi veikti pagal modernizuotus principus:

- siekiant pritraukti kuo daugiau ekonomiškai pajėgių narių į kooperatyvus, atsisakyti nuostatos „vienas narys – vienas balsas“ ir, sudarant įstatus, leisti patiems kooperatyvams spręsti balsavimo tvarką;
- klasikinis kooperatyvų principas „ne pelno siekimas“ rinkos sąlygomis gali trukdyti atskiriems kooperatyvams turėti patikimus partnerius, jungtis į asociacijas ir pan. Atsižvelgiant į tai, „ne pelno siekimo“ principas turėtų būti taikomas vien socialinės paskirties kooperatyvams;
- pakeisti įstatyminę bazę, suteikiant kooperatyvų nariams teisę įsigyti akcijas, kurių vertė proporcinga žaliavos apimčiai (kooperatyvo nario apyvartos su kooperatine įmone).

Literatūra

1. Arizmendiarieta, J. M. (2005). Institutional challenges for the Cooperative Movement in the European Union. – Spain: Ezai Foundation.
2. Baltramijūnas, S. (1938). Kooperatinis auklėjimas, švietimas bei propaganda. – Kaunas.
3. Bhuyan, S. (2007). The „People“ Factor in Cooperatives: An Analysis of Members' Attitudes and Behavior // Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue canadienne d'agroeconomie. Vol. 55. Issue 3.
4. Cobia, D. (1989). Cooperatives in Agriculture. – New Jersey.
5. Čaplikas, A. (2012). Kooperatyvai įsikuria ir dingsta // Valsiečių laikraštis. Nr. 12.
6. Fauquet, G. (1938). Kooperatinis ūkio sektorius. Lietuvos kooperatinių ūkio sektorius. – Kaunas.
7. Franks, J. R., Mc Gloin, A. (2007). Environmental co-operatives as instruments for delivering across-farm environmental and rural policy objectives: Lessons for the UK // Journal of Rural Studies. No. 23.
8. Kooperuotos veiklos galimybės ir įtaka rinkai. Seminarų medžiaga. (2013). Prieiga per internetą: <<http://www.zur.lt/index.php?1148809388>>, [žiūrėta 2013 03 10].
9. Krikščiūnas, J. (1938). Kooperatyvų darbo planavimas. – Kaunas: Lietuvos kooperatyvų taryba.
10. Krikščiūnas, J. (1929). Žemės ūkio kooperacijos plėtojimo reikalu // Talka. Nr. 9–10.
11. Lietuvos Respublikos kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) įstatymas. Prieiga per internetą: <http://www.istatymas.lt/istatymai/kooperatiniu_bendroviu_kooperatyvu_istatymas.htm>, [žiūrėta 2012 06 01].
12. Melnikienė, R., Vidickienė, D. (2006). Knowledge management based agriculturas cooperation policy in Lithuania // Management theory and studies for rural business and infra-structure development. No. 1 (7).
13. Merrett, Ch. D., Waltzer, N. (2004). Cooperatives and local development: theory and applications for the 21st century. – New York and London, England: M. E. Sharpe, Armonk.
14. Mooney, P. H. (2004). Democratizing Rural Economy: Institutional Friction, Sustainable Struggle and the Cooperative Movement // Rural Sociology. Vol. 69. No. 1.
15. Pareigienė L., Ribašauskienė E. (2008). Kooperacijos plėtros vertinimas. Management theory and studies for rural business and infra-structure development. Nr. 1 (12).
16. Ramanauskas, J. (2006). Kooperatyvų plėtra globalizacijos sąlygomis // Management theory and studies

- for rural business and infrastructure development. Nr. 1 (7).
17. Ramanauskas, J., Stašys, R. (2011). Cooperative performance assessment based on the sustainable development aspect // Proceedings: Rural Development 2011. Vol. 4. Book 2.
 18. Schrader, L. F. (1989). Economic justification // Cooperatives in agriculture, ed.: D. Cobia, Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall.
 19. Stefanson, B., Fulton M., Harris A. (1995). New generation co-operatives rebuilding rural economies. Centre for the study of co-operatives. University of Saskatchewan, Saskatoon, Saskatchewan. – Canada.
 20. Šalčius, P. (1989). Raštai: Kooperacija. – Vilnius: Mintis.
 21. Šapiro, A. (1993). True farmer cooperation // American cooperation: journal of agricultural cooperation. Vol. 8.
 22. Verslo statistika // Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga per internetą: <<http://www.stat.gov.lt/pages/view/?id=1121>>, [žiūrėta 2013 03 10].
 23. Vidickienė, D., Gedminaitė, Ž. (2009). Kooperacijos plėtros Lietuvoje stebėseną ir vertinimą // Management theory and studies for rural business and infrastructure development. Nr. 16 (1).
 24. Туган-Барановский, М.И. (1989). Социальные основы кооперации. – Москва.
 25. Чайнов, А. (1919). Основные идеи и формы крестьянской кооперации. – Москва.

Straipsnis įteiktas: 2012 03 01

Parengtas publikuoti: 2013 03 28

Julius RAMANAUSKAS

CONTEMPORARY FEATURES OF COOPERATIVE ACTIVITY

S u m m a r y

Despite the fact that cooperatives' coverage of the market differ in different countries and purposes of them vary (because of different traditions and historical experiences), an impact is undoubted in all countries. The globalization is being preceded in Lithuania and around the world, and because of this there is a need of a new scientific approach and a creative assessment of traditional agricultural cooperatives principles. The aim of this work is to suggest new solutions to develop contemporary cooperatives' activity. There has been analyzed and summarized our country's, foreign scientific and other literature together with a legal documentation, performed an analysis of various farms and cooperatives in a country. Presented proposals are based taking into account current globalization processes. A cooperative must now be regarded as a firm operating in other (another legal status) firms amidst. Only this kind of a cooperative will take a rightful place in the market in such globalization conditions, will be competitive and meet needs of its members. In addition to traditional cooperatives, new vertical business integration derivatives (vertical business groups) will play increasingly more important role. They will incorporate agricultural producers (their cooperatives), refineries, financial, insurance organizations, research institutes, international trade

organizations and etc. By participating in business groups cooperatives must operate according to modernized principles. During the processes of globalization there is a need of a new scientific and creative approach to traditional cooperative principles of assessment.

The study leads to the following conclusions:

1. A cooperative currently has to be considered as an organization operating in other (which have another legal status) enterprises' surrounding. During the globalization only such a cooperative will take proper place in the market, will be competitive and meet the needs of its members. However, in Lithuania from year to year a number of agricultural cooperatives remain broadly unchanged, and there are only 200–220 of them in the end of 2012. Cooperatives have a small share in an agricultural production market; only milk producers sell around 30 percent of their production through their cooperatives (which collect and process their production).

2. Globalization increases a competition. There are operating huge corporations which process and merchandise agricultural production in the market. Therefore, cooperatives have to be very strong economically and competitively. It is believed that in the future such conditions will make cooperatives to have not only social but also economical motives.

3. Cooperatives are being established and developed slowly because of various reasons: usually there are being established small cooperatives which cannot compete with large companies; there are not taking into account Lithuanian agriculture peculiarities (there is a huge number of small farmers next to few large ones); cooperatives are established and operate invoking old (traditional) agricultural cooperatives' principles and a legislation, and an unconditional compliance has a negative impact on their development.

4. It is expected that in the future in Lithuania traditional (small) cooperatives will be operating only in such areas, where is no need of high-tech manufacturing, many and highly skilled workers and specialists, i.e. where is no need of large capital. In addition to traditional cooperatives new vertical business integration derivatives – vertical business groups – will be more and more important. They will incorporate agricultural products' producers

(their cooperatives), refineries, financial and insurance organizations, research institutes, international trade organizations and others.

5. By participating in large business groups cooperatives have to operate according to modernized principles:

- in order to attract more economically strong members, renounce an attitude “one member – one vote”, and when creating statutes allow to create voting procedures by themselves;
- for individual cooperatives a classical cooperatives' principle “non-profit-making” may impede to have reliable partners, join associations, etc. (taking into account market conditions). “No profit” principle should be applied only to social cooperatives;
- to change legislation in order to empower cooperatives' members to acquire stock which value is proportional to a scope of raw material (a cooperative's member's turnover from a cooperative).